

УДК 316.643

Л.Бевзенко,
доктор соціологічних наук

УКРАЇНЦІ В КРИЗОВОМУ СОЦІУМІ – СОЦІАЛЬНІ КООРДИНАТИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ – НЕЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

У статті аналізуються результати моніторингового дослідження, пов'язані з питанням задоволеності життям. Показано, як виглядає картина задоволеності–незадоволеності в широких координатах соціального простору. Акцент робиться на результатах 2014 р., що був одним з найбільш кризових у вітчизняній історії.

В статье анализируются результаты мониторингового исследования, связанные с вопросом удовлетворенности жизнью. Показано, как выглядит картина удовлетворенности–неудовлетворенности в широких координатах социального пространства. Акцент делается на результатах 2014 г., который был одним из самых кризисных в отечественной истории.

The paper analyzes results of monitoring survey related to the problem of life satisfaction. It is shown how the picture of satisfaction dissatisfaction looks in large coordinates of the social space. Particular emphasis is placed on results of the year 2014, which was one of the most crisis years in domestic history.

Ключові слова: задоволеність життям, координати соціального простору, соціальна криза.

Ключевые слова: удовлетворенность жизнью, координаты социального пространства, социальный кризис.

Keywords: life satisfaction, the coordinates of social space, social crisis.

У цій статті ми маємо намір проаналізувати результати моніторингово опитування, пов'язані з відповіддю на запитання про задоволеність життям, яке ставилося на-

шим респондентам протягом усіх років опитування. Дослідно це запитання було сформульовано так: “Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?”. Треба сказати, що в даному разі від респондента не вимагалось дати пояснення причин цієї незадоволеності, а лише сказати про загальне відчуття, до якого полюсу – позитивного чи негативного воно ближче. Напевне, внутрішня кухня формування цього відчуття у кожного своя, і для різних людей провідними та вирішальними можуть виявитися різні фактори – для когось здоров’я, для когось стосунки в сім’ї, матеріальне становище, а для когось – ситуація в країні. Нас же цікавитиме інтегральна ситуація по країні загалом і спроба з’ясувати, як різні координати соціального простору пов’язані з цією задоволеністю – незадоволеністю наших громадян.

У таблиці 1 наведено результати опитувань за всі роки моніторингового дослідження. Як свідчать дані, інтегральний індекс задоволеності (останній рядок) хоча і повільно, з коливаннями, але поступово зростає протягом усіх цих років. І при цьому країна проходила через низку серйозних соціальних потрясінь – рух “Україна без Кучми” (2000–2001 рр.), Майдани 2004–2005 та 2013–2014 рр. Але, судячи з цих даних, прямої залежності незадоволеності життям з цими соціальними вибухами ми не спостерігаємо. Але це може бути пов’язано не з відсутністю цієї залежності, а з поляризованістю нашого суспільства. Коли одні відчують незадоволеність і протестують, інші, навпаки, задоволені, і при цьому сумарна картина виглядає в цьому сенсі невиразною. З цієї причини ми поставили собі за мету поглянути, як відчуття задоволеності – незадоволеності пов’язане з рядом соціальних і соціодемографічних характеристик наших респондентів. Зроблено це буде за результатами останнього опитування (2014 р.).

У заголовок статті ми винесли питання вивчення проблеми в ситуації кризового соціуму. Напевне, за роки існування України як держави важко знайти роки, які мож-

Розділ другий

Таблиця 1

Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом? (%)

Варіанти відповідей	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Зовсім не задоволений	14,2	16,8	29,6	36,2	25,7	22,2	18,0	12,7	12,1	9,9	10,6	11,5	13,4	10,1
Скоріше не задоволений	31,8	31,9	32,2	34,1	35,2	34,4	34,2	31,8	31,9	30,9	29,1	31,2	32,1	27,5
Важко сказати, задоволений чи ні	28,9	27,6	21,4	16,1	21,9	25,8	24,7	27,2	26,3	22,9	25,3	26,6	24,2	27,2
Скоріше задоволений	22,6	20,5	14,9	12,0	15,7	15,6	21,4	25,7	27,4	33,5	32,5	28,3	27,6	31,4
Цілком задоволений	2,1	2,5	1,8	1,5	1,4	1,9	1,1	2,7	2,2	2,6	2,3	2,3	2,6	3,8
Не відповіли	0,5	0,6	0,0	0,1	0,0	0,2	0,6	0,0	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,0
Середній бал	2,7	2,6	2,3	2,1	2,3	2,4	2,5	2,7	2,8	2,9	2,9	2,8	2,7	2,9

на було б назвати некризовими, але все треба оцінювати у порівнянні. Напевне, цей рік тут є безпрецедентним. Після революційних подій кінця 2013 – початку 2014 рр. країна опинилася в ситуації збройного конфлікту на Сході України. У таблиці 2 наведено оцінку політичної ситуації в країні, яку дали наші респонденти. Як бачимо, спокійною її наважилися назвати лише трохи більше 2% респондентів, що збігається з можливою похибкою і не має братися до уваги. Таким чином, можемо констатувати – вся країна погоджується з тим, що ситуація напружена або навіть вибухонебезпечна.

Водночас якщо ми ще раз поглянемо на останній стовпчик таблиці 1 (2014 р. дослідження), то побачимо – людей, що загалом задоволені своїм життям (цілком або скоріше задоволені), все ж таки досить багато – їх усього 35,2%. Це майже стільки ж, як і тих, хто незадоволений або скоріше незадоволений (усього 37,6%). З яких же складових, що характеризують життя людей у нашій країні в цей напружений час, складається в результаті така картина?

Надалі ми поєднаємо в одну групу тих наших респондентів, що на запитання про загальну задоволеність дали

Таблиця 2

Як би Ви оцінили в цілому політичну ситуацію в Україні?
N=1800 (%)

<i>Варіанти відповідей</i>	Частота	%
Благополучна	4	0,2
Спокійна	35	1,9
Напружена	735	40,8
Критична, вибухонебезпечна	998	55,4
Важко відповісти	28	1,6

відповіді “Зовсім не задоволений” та “Скоріше не задоволений”, і, відповідно в другу групу тих, хто відповів “Цілком задоволений” та “Скоріше задоволений”. Ці групи в наших наступних таблицях будуть позначені як “Незадоволені життям” та “Задоволені життям”. Далі простежимо зв’язок цієї задоволеності – незадоволеності з іншими параметрами життя наших респондентів.

Таблиця 3 дає нам уявлення про зв’язок задоволеності життям загалом із задоволеністю своїм становищем у суспільстві. Виявилось, що хоча ці групи тісно переплітаються, вони не збігаються зовсім. Серед незадоволених своїм становищем у суспільстві є 14,1% тих, хто задоволений життям загалом. І, навпаки, серед тих, хто скоріше задоволений своїм суспільним становищем є 8,8% тих, хто при цьому відчуває загальну незадоволеність життям. Це може вказувати на той факт, що за всієї важливості суспільного статусу в інтегральній картині нашого відчуття задоволеності, є багато інших життєвих складових, які на це справляють свій вплив. Проаналізуємо деякі з них докладніше.

У *таблиці 4* наведено інформацію про зв’язок задоволеності з тим баченням ситуації в країні, яку має респондент. Тут теж все не зовсім однозначно. При тому, що спостерігається очікувана пов’язаність доволі оптимістичного бачення ситуації в країні з відчуттям загальної задоволеності, є певні, з першого погляду парадоксальні, результати. Серед тих, хто сказав про ситуацію в країні

Таблиця 3

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з оцінкою свого становища у суспільстві,
N=1794 (%)**

<i>Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Скоріше не задоволений	760	64,3	14,1	21,6
Важко сказати, задоволений чи ні	612	24,0	32,2	43,8
Скоріше задоволений	422	8,8	78,0	13,3

Таблиця 4

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок зі ставленням до ситуації у країні загалом, N=1797 (%)**

<i>Як Ви вважаєте, яке з наведених нижче висловлювань найбільше відповідає ситуації, що склалася в країні?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Усе не так погано і можна жити	96	22,9	62,5	14,6
Жити важко, але можна терпіти	811	31,2	42,5	26,3
Терпіти наше тяжке становище вже неможливо	696	48,3	25,4	26,3
Важко відповісти	194	32,5	26,8	40,7

“Терпіти наше тяжке становище вже неможливо”, виявилося аж 25,4% тих, хто відносно задоволений своїм життям. Ми можемо лише припускати, що тут справляє вплив на результат, але, напевне, у тих, хто так відповів, є сподівання на майбутнє поліпшення ситуації, що й додає в результаті оптимізму в інтегральне відчуття задоволеності. Що може давати таке сподівання на позитивний проект життя?

У таблиці 5 проаналізовано зв'язок задоволеності життям з оцінкою стану власного здоров'я. Зрозуміло, що відчуття незадовільного здоров'я не додає оптимізму на майбутнє і можливості дочекатися часів, коли загальна ситуація в країні зміниться на краще. Як видно з цифр, наведених у цій таблиці, задоволеність життям дійсно суттєво зростає в міру зростання відчуття задоволеності

Таблиця 5

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з оцінкою стану здоров'я, N=1799 (%)**

<i>Як Ви загалом оцінюєте стан свого здоров'я?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Дуже поганий	45	62,2	20,0	17,8
Поганий	290	53,1	21,0	25,9
Задовільний	1031	37,3	33,6	29,2
Добрий	377	26,0	50,1	23,9
Відмінний	56	19,6	51,8	28,6

своїм здоров'ям. Хоча, знову ж таки, добре видно, що поганий стан здоров'я більше впливає на незадоволеність життям, ніж добрий – на зростання показника задоволеності. Так, серед тих, хто вважає своє здоров'я “поганим” або навіть “дуже поганим”, незадоволених, відповідно, 53,1 та 62,2%. Тоді, як серед тих, хто оцінює своє здоров'я як “відмінне” або “добре”, задоволених життям виявилось 51,8 та 50,1%.

Ще одна складова життя наших респондентів очікувано суттєво впливає на рівень задоволеності життям – це матеріальне становище сім'ї. Результати аналізу цього впливу наведені у таблиці 6. На жаль, група тих, хто назвав своє життя “заможним”, виявилася в нашому опитуванні

Таблиця 6

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з оцінкою свого матеріального становища, N=1796 (%)**

<i>Як би Ви оцінили матеріальне становище Вашої сім'ї в цілому?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Злиденне	114	67,5	14,9	17,5
Бідне	721	50,2	23,0	26,8
Середнє	939	25,0	46,1	28,9
Заможне	19	0,0	84,2	15,8
Багате	3	33,3	0,0	66,7

нечисленною – лише 19 осіб. Це не дає підстав для обґрунтованих висновків, але все ж характерно – серед цих людей не виявилося жодного, хто б сказав, що він незадоволений життям. І водночас навіть серед тих, хто назвав своє життя “злиденним”, виявилося 14,9% тих, хто все ж таки сказав, що загалом вони життям задоволені. Це підтверджує відому істину – не хлібом єдиним живе людина, а особливо у такі переломні часи.

Як відомо, ситуація з працевлаштуванням у кризові часи є не найкращою у будь-якій країні, і Україна тут не виняток. Людям доводиться часто братися до роботи, яка не стільки дає їм задоволення працею, скільки просто якась матеріальне забезпечення. Як видно з даних, наведених у таблиці 7, ця ситуація суттєво впливає на рівень задоволеності життям. Вона виглядає майже симетричною – серед тих, хто “цілковито задоволений” своєю роботою, 75,0% говорять і про задоволеність життям. А серед тих, хто роботою “зовсім незадоволений”, 77,6% життям у цілому незадоволені.

Системна соціальна криза – це насамперед руйнація усталених форм життєдіяльності – як на рівні повсякденному, так і в інших вимірах людського життя. Звичні, докризові правила поведінки в ситуаціях, пов’язаних з багатьма аспектами – будь-то праця, лікування, навчання,

Таблиця 7

Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?

Зв’язок із мірою задоволеності своєю роботою, N=1799 (%)

<i>Якою мірою Ви задоволені своєю роботою у цілому?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Зовсім не задоволений	76	77,6	9,2	13,2
Скоріше не задоволений	196	57,1	21,9	20,9
Важко сказати, задоволений чи ні	264	35,6	24,2	40,2
Скоріше задоволений	411	25,8	49,6	24,6
Цілковито задоволений	96	8,3	75,0	16,7
Зараз я не працюю	756	39,3	32,3	28,4

звернення до правоохоронних органів та ін. під час кризи стають неефективними, що веде часто вже до кризи особистісного плану. І тут у людини є кілька можливих стратегій зміни цих поведінкових форматів – або спробувати адаптуватися до нових умов, шукати своє місце в нових соціальних контурах, або зайняти позицію очікування повернення старого, або ж просто нічого не робити, що часто стає основою для депресивних особистісних станів. У таблиці 8 представлено зв'язок задоволеності життям з вибором респондента на користь однієї з цих стратегій. Як видно з наведених даних, найбільше задоволені життям ті, хто активно включився в нові суспільні процеси, кого не злякали такі серйозні зміни насамперед в економічних стосунках, як перехід до ринкових відносин. 58,8% респондентів з цієї групи сказали, що задоволені життям. Тоді як у тих, хто принципово не бажає до цієї ситуації пристосовуватись, таких виявилось вдвічі менше – лише 27,5%.

Таблиця 8

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з оцінкою міри своєї пристосованості
до теперішньої життєвої ситуації, N= 1796 (%)**

<i>Якою мірою Ви пристосувалися до теперішньої життєвої ситуації?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Активно включився в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності	284	22,5	58,8	18,7
Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті	489	40,9	32,9	26,2
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще	578	44,6	27,5	27,9
Важко відповісти	445	34,2	32,8	33,0

Криза в нашій країні – вирізняється ще й кризою громадянської ідентичності. Розпад Радянського Союзу привів до утворення нових держав і автоматично громадяни тієї зниклої держави отримали нові паспорти із зазначеною новою громадянською належністю. Але цей формальний акт не завжди супроводжувався таким же швидким процесом на рівні зміни громадянської ідентичності, як відчуття своєї належності до нової країни. Багато хто ще й досі продовжує відчувати себе громадянином колишньої держави. У таблиці 9 подано зв'язок задоволеності життям з тим, наскільки людина пишається своїм українським громадянством. Звичайно, жити в країні і не відчувати себе її громадянином доволі важко. Серед тих, хто рішуче відповів, що він зовсім не пишається такою громадянською належністю, 65,4% сказали, що життям не задоволені, а задоволені лише 18,5%. Водночас серед тих, хто не менш рішуче сказав, що таким громадянством пишається і навіть дуже, задоволених життям виявилось 52,0%, а незадоволених – вполовину менше – 25,9%.

Власні стосунки з кризовим станом у країні можна вирішувати по-різному – можна на рівні особистісному, і тоді це зазначена вище проблема адаптації, пошуку свого місця в новій реальності. А можна – на системному рівні пробувати щось змінювати в країні. Частіше це робиться

Таблиця 9

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з тим, наскільки людина пишається
своїм українським громадянством, N=1601 (%)**

<i>Якою мірою Ви пишаєтесь чи не пишаєтесь тим, що є громадянином України?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Зовсім не пишаюсь	81	65,4	18,5	16,1
Скоріше не пишаюсь	96	51,0	22,9	26,0
Важко сказати	452	42,3	21,5	36,3
Скоріше пишаюсь	589	37,7	38,2	24,1
Дуже пишаюсь	383	25,9	52,0	22,2

через переавантаження влади шляхом виборів, але іноді створюється критична маса громадян, яка вважає, що цей шлях нічого не змінить і вдається до більш радикальних протестів. Україна за свої 23 роки незалежної історії проходила через такі прояви громадянської непокорності кілька разів, найсильнішим і найрадикальнішим з яких був Майдан кінця 2013 – початку 2014 рр. У річницю нашої проблеми можемо поставити запитання – наскільки задоволені життям ті, хто брав участь у цих протестах проти влади? Відповідь міститься в цифрах, наведених у таблиці 10. Як бачимо, серед протестувальників задоволених життям значно більше, ніж серед тих, хто не долучався до цих подій – ні активно, ні у вигляді посильної допомоги. Що цікаво, найбільш рельєфною ця картина виглядає для тих, хто допомагав протестувальникам, але не був надто активним – тут співвідношення задоволеності – незадоволеності дорівнює 56,8% до 21,9%. Тоді як у активних учасників подій у найгарячішій точці – у Києві, це дорівнює 51,3% до 25,0%. Для тих же, хто був осторонь подій (а може й з іншого боку барикад), ситуація виглядає протилежною – на 40,1% незадоволених припадає 32,2% задоволених. Пояснення цих фактів можна знайти в тому, що боротьба для протестувальників закінчилася в цілому перемогою, що додає їм наразі оптимізму.

Таблиця 10

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з участю в акціях протесту 2013–2014 рр., N=1783 (%)**

<i>Чи брали Ви участь в акціях протесту проти влади в грудні 2013–лютому 2014 р.?</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
Брав участь в акціях у Києві	76	25,0	51,3	23,7
Брав участь в акціях в іншому місті	95	29,5	47,4	23,2
Допомагав мітингуючим (продуктами, речами, грошима тощо)	169	21,9	56,8	21,3
Не брав участі	1477	40,1	32,2	27,8

До того ж активна позиція, яку зайняли учасники протестів, теж підсилює відчуття своєї вагомості та піднімає самооцінку у разі, коли ця активність виявляється результативною. Важко прогнозувати, що буде далі і чи не поверне ситуація до розчарування, як це було опісля Майдану–2004, але на даний момент ці цифри можна інтерпретувати саме так.

Нарешті, у зведеній *таблиці 11* ми подали зв'язок задоволеності життям з демографічними характеристиками респондентів – віком, статтю, національністю, освітою, сімейним станом, місцем проживання (місто, мале місто, село), регіоном проживання.

Багато з наведеного в *таблиці 11* є очікуваним. Ясна річ, що молодь значно оптимістичніше налаштована і рівень задоволеності життям у групі 18–29 становить 41,6%, тоді як у групі 56 і старше – 32,9%. Важко сказати, наскільки ця різниця є нормальною, можливо, для стабільного стану суспільства її можна було б вважати замалою, але для кризового стану, де проект майбутнього є погано визначеним для всіх, саме для молодого покоління цей факт є найтривожнішим. Тому, можливо, і різниця у задоволеності життям не є надто вражаючою. Як виявило дослідження, задоволеність життям не залежить від *статі* наших респондентів, як серед жінок, так і серед чоловіків третина сказали, що загалом своїм життям задоволені. Очікуваним є зв'язок з *освітою* – чим вища освіта, тим більше у цій групі задоволених життям. Зв'язок з *національністю* респондентів виявив, що серед українців за національністю задоволених, незадоволених та тих, хто не зміг визначитися, виявилось порівну. А от росіяни продемонстрували більше песимізму – серед них незадоволених виявилось в півтора раза більше, ніж задоволених, – 46,2% та 29,7% відповідно. На тлі тих протистоянь, що наразі спостерігаються на Сході країни, подій у Криму навесні цього року, це не можна вважати неочікуваним фактом, адже національне та мовне питання було одним з каталізаторів цих подій, хоча важко ска-

Таблиця 11

**Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?
Зв'язок з віком, статтю, національністю, освітою,
сімейним станом, місцем проживання (місто, мале, місто,
село), регіоном проживання, N=1800 (%)**

<i>Вікова група</i>	N	Не задоволені життям	Задоволені життям	Важко сказати
18–29 років	353	29,2	41,6	29,2
30–55 років	893	39,0	34,2	26,9
56 років і старші	554	40,6	32,9	26,5
<i>Ваша стать</i>				
Чоловіча	798	36,2	35,0	28,8
Жіноча	1002	38,6	35,4	26,0
<i>Ваша освіта</i>				
Початкова, неповна та повна середня	637	41,9	30,5	27,6
Середня спеціальна	695	37,0	35,8	27,2
Неповна та повна вища	455	32,3	40,7	27,0
<i>Ваша національність</i>				
Українець	1583	36,7	35,7	27,6
Росіянин	182	46,2	29,7	24,2
інша (напишіть)	34	29,4	44,1	26,5
<i>Ваш сімейний стан</i>				
Ніколи не був (-ла) у шлюбі	244	38,1	34,0	27,9
Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	1055	33,8	39,1	27,1
Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі	135	46,7	28,2	25,2
Розлучений (-на) офіційно	142	51,4	26,1	22,5
Розійшовся (-лась), хоч офіційно не розлучений (-на)	23	47,8	8,7	43,5
Вдівець (вдова)	195	39,0	31,3	29,7
<i>Де Ви зараз проживаєте?</i>				
Київ	126	31,8	42,9	25,4
Місто з нас. понад 250 тис. осіб	497	40,6	31,8	27,6
Невелике місто	608	39,8	34,4	25,8
Село	564	33,9	37,4	28,7
<i>Регіони проживання</i>				
Захід	345	24,6	47,8	27,5
Центр	625	39,8	32,6	27,5
Південь	271	39,1	34,0	26,9
Схід	278	44,2	32,4	23,4

зати – чи було реальною причиною. Цікавими виявилися результати, що визначають зв'язок задоволеності життям з сімейним станом. Найбільш комфортно у житті, як виявилось, відчуваються ті, хто знаходиться у зареєстрованому шлюбі (39,1% задоволених та 33,8% незадоволених). Як свідчать цифри, навіть наявність подружніх стосунків за умови їхньої неоформленості офіційної не додає балів у скарбничку задоволеності життям (28,2% задоволених та 33,8% незадоволених у цій групі). Розлучені дають такі відсотки: 51,4% незадоволених проти 26,1% задоволених.

Якщо говорити про тип поселення, де проживає респондент, то очікувано найвищу задоволеність демонструють мешканці столиці. Якщо життя країни у післякризовому стані й починає налагоджуватися, то йде цей процес, зазвичай, від столиці. Що ж стосується найбільш болючого для сьогоденної ситуації в країні питання – різниці задоволеності життям за ознакою регіонів проживання, то очікувано найбільш спокійним та задоволеним виявився Західний регіон (47,8% задоволених проти 24,6% незадоволених), а найменш комфортно відчуваються жителі Східного регіону (44,2% незадоволених проти 32,4 задоволених).